

نگاهی نو به ظرفیت مغفول و پنهان تأثیرات تربیتی نامه‌ها، مکتوبات و وصایا

نویسنده: رسول گلکار^۱

سید ابراهیم میرشاه جعفری^۲

آمنه زرین^۳

فصلنامه (علمی-تخصصی) مطهر، سال سیزدهم، شماره ۳۷، پاییز ۱۳۹۵

چکیده

هدف از نگارش مقاله حاضر "بررسی نقش و تاثیر نامه‌ها و وصایا و نیز شناسائی ظرفیت‌های مغفول مکتوبات به عنوان یک ابزار و وسیله ارتباطی ارزشمند، مؤثر و ماندگار در تربیت فردی و اجتماعی" می‌باشد. با وجود توسعه فن آوریهای نوین در حوزه ارتباطات، هنوز هم نامه‌ها و مکتوبات که از دیرباز به عنوان یک وسیله مطمئن انتقال پیام و معنا مورد استفاده بوده است، به عنوان یک شیوه ارتباطی ساده و سنتی اما مؤثر و کارآمد محسوب می‌گردد. مقاله حاضر که به شیوه مروری-تحلیلی تدوین گردیده است، با بررسی کارکرد نامه‌ها، وصایا و مکتوبات، به نمونه‌های مختلفی از این نامه‌ها و وصایا از دوره باستان تا دوره معاصر پرداخته شده است. در این نوشتار نقش نامه و نامه نگاری و وصایا در مراودات بشری بین حاکمان، سیاستمداران، ادبا، رهبران و عرفا و عالمان دینی و هنرمندان و کارکردها و تأثیرات خاص آنها تبیین گردیده است. نتایج بررسی‌های نمونه‌های نامه‌ها و وصایا و مکتوبات در طول تاریخ با موضوعات و محتوای مختلف بیانگر آن بود، که می‌توان از شیوه و روش نامه نگاری، وصیت نامه‌ها و بطور کلی مکتوبات در بهبود روابط و تعارضات زندگی مشترک، جلوگیری از انحرافات و آسیب‌های گوناگون و به یک معنا زمینه‌های تربیتی نظیر انتقال مفاهیم اخلاقی و دینی، انتقال ارزشها و هنجارها، امر به معروف و نهی از منکر، حل صحیح زندگی بر مبنای خردگرایی، دین‌مداری و اخلاق‌مداری استفاده کرد و بدون مواجهه مستقیم و یا تقابل، به اصلاح، هدایت و شکل‌دهی رفتار افراد بویژه نوجوانان و جوانان اقدام و تأثیرات تربیتی شگرف آن را مشاهده نمود. لذا پیشنهاد می‌گردد اولیاء و مربیان در سطوح و موقعیت‌های مختلف از این ابزارهای ارتباطی و تأثیرات تربیتی نامه‌ها، مکتوبات و وصایا به بهترین وجه استفاده نمایند.

واژگان کلیدی: نامه، مکتوبات، وصایا، تربیت

۱. دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول)

۲. عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان

۳. کارشناس ارشد برنامه‌ریزی آموزشی دانشگاه اصفهان

مقدمه :

امروزه نامه‌ها، مکتوبات، مکاتیب، منشآت یا ترسّلات از گونه‌های نوشتاری هستند که بعنوان بخشی از میراث فرهنگی مکتوب ما و در واقع مهمترین آثار مکتوب فرهنگ و تمدن اسلامی و ایرانی محسوب می‌گردند (مرکز پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۸۴). نامه یک رسانه ارتباطی است که بوسیله آن فرد پیامی را به دیگری انتقال می‌دهد و برای مقاصد مختلفی مانند توصیه کردن، پند و اندرز دادن، اطلاع دادن، دستور دادن، ترغیب کردن، ابراز محبت، دوستی، علاقه و ارادت و یا یاد دادن آداب زندگی، معاشرت و... بکار می‌رود. داشتن مخاطب معین و انتظار تأثیر پذیری و پیروی از محتویات نامه و مکتوبه، آن را از سایر گونه‌های نثر (علمی، ادبی، تاریخی، داستان نویسی و...) متمایز نموده است.

بیان مسئله:

مرّبان بزرگ و متخصصان تعلیم و تربیت در خصوص تأثیر گذاری بر مخاطب و اصلاح و هدایت رفتار دیدگاه‌های مختلفی دارند، اما صرف نظر از نوع ایدئولوژی و مکتبی که به آن باور دارند، تمامی آنها بر بکارگیری روشها و شیوه‌های غیر مستقیم تأکید داشته‌اند. استفاده از روشها و ابزارهای تربیتی صحیح، از اصول و تکنیکهای مهمی است که همه دست اندر کاران مسائل تربیتی به آن اذعان دارند. یکی از این روشها و ابزارها نامه‌ها و مکتوبات است که استفاده بجا و به موقع از یک ظرفیت ارزشمند و تأثیر گذاری را فراهم می‌نماید. نمونه‌های فراوانی از این روشها را می‌توان در متون و ادبیات دینی و غیردینی می‌توان یافت که حاوی پیامهای سازنده، حکیمانه و تأثیر گذار می‌باشد. تجربه نشان داده استفاده مکرر از شیوه‌های مستقیم و رو در رو و نیز تذکرات لسانی به افراد بویژه قشر نوجوان و جوان، موجب عناد، موضع‌گیری و مقاومت در آنها می‌گردد. همانطور که امام صادق (ع) می‌فرمایند: کونوا دُعَاءَ لِلنَّاسِ بِغَيْرِ أَلْسِنَتِكُمْ مردم را با غیر زبان خود (به مذهب خویش) دعوت کنید. (کلینی ج ۲، ص ۷۸ و حرّعاملی، ج ۱، ص ۷۶). لذا با استناد و اقتدا به شیوه بزرگان باید به احیای این سنت حسنه اقدام نمود و مرّبان، والدین و مسئولین تربیتی توصیه نمود تا نیز از این ابزار و شیوه کارآمد بصورت هنرمندانه و ظرافتمندانه کمک بگیرند. به عبارتی بهتر می‌توان گفت امروزه در ادبیات تربیتی خلأ این روشها و ابزارها که می‌توان از آنها را تربیت نامرئی تلقی نمود، مشهود است و در واقع گنجی است نهان و ظرفیتی است پنهان و مغفول. در منطق قرآن حداقل سه روش در زمینه انتقال اندیشه‌ها و دیدگاهها به مخاطبین وجود دارد. این روشها عبارتند از: ۱- روشهای عقلی-فلسفی ۲- روشهای عرفانی و ۳- روشهای هنری (سجادی، ۱۳۸۱). مرّبان تربیتی و صاحب نظران تعلیم و تربیت نیز روشها و شیوه‌های مختلفی برای تربیت و اصلاح

و هدایت رفتار متربیان ذکر کرده‌اند که عمده‌ترین آنها عبارتند از: الف) روشهای مستقیم تربیتی و ب) روشهای نامرئی و غیر مستقیم تربیتی می‌باشد. بررسی سیره و سلوک تربیتی و دعوت پیامبر اکرم و امامان معصوم (ع) نیز نشان می‌دهد که این بزرگواران به عنوان مظهر دینداری و مکارم اخلاق، در تربیت انفاس هم از روشهای مستقیم و هم غیر مستقیم استفاده می‌نمودند. روشهایی نظیر پرسش و پاسخ، بحث و گفتگو، قصه و داستان و بیان شرح حال و سرنوشت گذشتگان، استفاده از ظرفیت‌های درونی و تفاوت‌های فردی، روشهای عملی و الگویی، نامه‌نگاری و وصیت نویسی همواره مورد استفاده آنان بوده است. (کانون گفتمان قرآن، ۱۳۸۷). با توجه به ویژگی‌های متربیان و شرایط زمان و مکان، برخی مواقع روشهای مستقیم و برخی مواقع روشهای غیر مستقیم کارایی دارد، اما غالباً روشهای تربیتی غیر مستقیم که موجب حفظ و تکریم شان و شخصیت مخاطب می‌گردد سازنده تر و اثربخش تر می‌باشد. این موضوع بویژه در نوجوانان و جوانان که دچار غرور و احساس بزرگی کاذب می‌باشند و از پند و اندرز و نصیحت مستقیم بیزاری می‌جویند صادق تر می‌باشد. استفاده از نامه‌نگاری، شعر، قصه، خاطره، شرح حال دیگران، معما، فیلم، نمایش و مانند آن از مصادیق روش‌های غیر مستقیم تربیتی به شمار آیند. برخی صاحب‌نظران از روشهایی نظیر تقلیدی، تلقینی، تدریجی، الگویی، عملی، روش موعظه، تشویق و روش محبت و تکریم شخصیت نیز یاد می‌کنند. در روشها و شیوه‌های غیر مستقیم مربی با استفاده از روشهایی نظیر الگو برداری، روش‌های تلقین و القاء نامحسوس و ذکر تمثیل و داستان اقدام به انتقال مطلب یا مفهوم می‌نماید. (باهنر، ۱۳۸۸)

خداوند در قرآن کریم خطاب به پیامبر خود در راه ابلاغ رسالت فرمود: ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ... (نحل، آیه ۱۲۵) «ای پیامبر! مردم را به راه خدا با کلام حکمت‌بار و موعظه حسنه دعوت کن و با آنها به بهترین شیوه، سخن بگو» و چه بسا در موارد بسیاری می‌توان برای موعظه حسنه از نامه و مکتوبات استفاده نمود. امیرمؤمنان علی (ع) در تربیت فرزند خویش امام حسن مجتبی (ع)، از این روش استفاده بردند و در قالب نامه یا وصیت نامه‌ای خطاب به ایشان نکات تربیتی اعم از تربیت فردی، اجتماعی، اخلاقی و معنوی را یادآوری فرمودند (نهج البلاغه، نامه ۳۱). لذا می‌توان روش نامه‌نگاری را شیوه‌ای مؤثر برای انتقال معارف و نهادینه کردن باورهای دینی دانست که حتی از راه دور می‌توان در فضایی صمیمانه و عاطفی، افراد را راهنمایی و هدایت نمود. با وجود زندگی در عصر جدید و مابعد تجدد که به آن عصر ارتباطات، کامپیوتر، فضا، سایبرنتیک، اینترنت، دیجیتال، جهانی سازی، دهکده جهانی، تکنولوژی، روبات و... گفته می‌شود، اما هنوز نمی‌توان تأثیرات نامه و وصایا را نادیده گرفت. گرچه با وجود تکنولوژی‌های جدید بویژه اینترنت، فضای مجازی، ابزارهای

چند رسانه‌ای و نیز شبکه‌های اجتماعی نظیر وایبر، واتس‌آپ، لاین، تانگو، فیس‌بوک، توئیتر و... بسیاری از مردم به واسطهٔ سهولت ارتباط، ارسال آنی و صرفه‌جویی در زمان و هزینه، گرایش به نامه‌های الکترونیکی پیدا کرده‌اند، اما اینگونه نامه‌ها (ایمیل) به اندازه نامه‌ها و دست‌نوشته‌ها از روح و جذابیت کافی برخوردار نیستند. از آنجا که نامه‌های الکترونیک حالت نمادین دارند و هیچگاه نمی‌توانند جای نامه را بگیرند. نامه و مکتوبه در شکل و قالب سنتی، نوعی رابطه عاطفی و صمیمیت بین نویسنده و مخاطب برقرار می‌سازد در حالیکه این حس و محبت در نامه‌های الکترونیک و سایر شیوه‌های نوین بوجود نمی‌آید. البته این مدعا به معنای کنار گذاشتن فن‌آوری روز و شبکه‌های نوین ارتباطی نمی‌باشد، بلکه منظور این است که جذابیت ناشی از خط، خلق واژه‌ها، اثر امضاء و روح و احساسی که نویسنده سعی دارد در نامه‌اش ایجاد کند، می‌تواند منشأ اثر و تحول در مخاطب و خواننده باشد. لذا باید به دنبال تقویت جایگاه نامه و وصایا و بطور کلی مکتوبات بود. چیزی که می‌تواند روح و جان لطیف آدمی را به وجد آورد و اثرات اخلاقی و تربیتی خاص خود را بوجود آورد. نگارنده در این نوشتار به مثابهٔ رشته ادبیات در صدد شناخت، معرفی و طبقه‌بندی انواع نامه‌ها نیست و به شیوه تحلیل محتوای کمی و کیفی به دنبال تحلیل متن و محتوا و پیامهای نامه‌ها نمی‌باشد. بلکه به دنبال احیای نقش و جایگاه نامه، مکتوبات و وصایا می‌باشد تا به اولیاء و مربیان اهمیت و کاربرد شیوه، ابزار و رسانه را یادآوری تأکید نماید.

مبانی نظری:

تعریف نامه:

نامه پیامی است کتبی که شخص بنا به ضرورتی به کسی یا مؤسسه‌ای می‌فرستد. از اینرو، نامه برآورنده نیازی است که در روابط افراد و در روابط اجتماعی وجود دارد و به عبارت دیگر یک ضرورت اجتماعی است. از سوی دیگر اگر در نامه دقت کافی صورت گیرد و افکار و احساسات نویسنده در آن به خوبی منعکس شود، جنبه ادبی و هنری به خود می‌گیرد. چنان که بسیاری از نامه‌هایی که هنرمندان و نویسندگان و بزرگان تاریخ نوشته‌اند امروزه جزء آثار ادبی به شمار می‌رود. نامه‌ای که شخص می‌نویسد معرف شخصیت، فرهنگ، باور، اندیشه، ذوق و سلیقه اوست. اثری که نویسنده نامه در مخاطب می‌گذارد باید همان اثری باشد که شخصیت خود او می‌گذارد و حتی در بسیاری موارد تاثیر نامه از نفوذ کلام و اثر شخصیت قوی‌تر است، زیرا نامه با هدف و منظور قبلی و با حداکثر تأثیرگذاری و بارمعنائی نوشته می‌شود، در حالیکه گفتار و رو در رو سخن گفتن به خاطر شرم حضور یا عدم آمادگی کافی گوینده برای گفتگو با اشخاص، ممکن است تأثیر لازم را در مخاطب ایجاد نکند (مردانی، ۱۳۷۷).

با وجود اینکه نامه یک تکنیک ارتباطی ساده و آسان است، اما نوشتن نامه آنگونه که

تصور می‌شود کار پیش پا افتاده‌ای نیست. در حقیقت نامه نگاری نه تنها یک هنر، بلکه تجربه پیچیده‌ای از احساسات و شناخت‌ها است که بواسطه آن ادراکات فردی و روابط انسانی توصیف می‌گردد (براون، ۲۰۱۱). نامه رسانه‌ای تاریخی است که با وجود پیشرفت‌های بشر در عرصه فناوریهای نوین اگرچه اشکالی تازه و دیجیتالی پیدا کرده است ولیکن هیچ گاه از ارزش و بهای آن کم نشده است. از منظر دینی نامه بخشی از میراث مکتوب معنوی ماست که در دورانهای مختلف توسط پیامبر اکرم (ص)، امامان معصوم و شیعیان در موقعیت‌های مختلف با کارکردهای متفاوت معرفتی، ارشادی، امنیتی، سیاسی، اخلاقی و نیز دعوت مردم به سوی حق استفاده می‌شده است. اگر بخواهیم جهت‌گیری و سمت و سوی نامه‌ها، وصایا و مکتوبات را از حیث محتوا و مضمون مورد شناسائی قرار دهیم، نامه‌ها یا جنبه اجتنابی (سلبی) دارند یا جنبه ایجادی و ایجابی. به تعبیر روانشناسان، مربیان یا به دنبال ایجاد، شکل‌گیری و یا شکل دهی رفتار تازه در مخاطب می‌باشد (جنبه ایجادی-ایجابی) و یا به دنبال حذف، اصلاح و بهبود رفتار و عمل مخاطب می‌باشد که از این منظر به آن جنبه سلبی و ایجابی گفته می‌شود لذا نامه و وصیت هر دو بُعد ایجابی و سلبی رفتار را می‌تواند پوشش دهد (سیف، ۱۳۸۶).

نامه و انواع آن:

نامه‌ها و مکتوبات در یک دسته‌بندی کلی، به دو دسته تقسیم می‌گردد:

۱- مکاتبات شخصی و دوستانه (غیر رسمی) مانند نوشتن زندگینامه، خاطرات، نامه‌های دوستانه و...

۲- مکاتبات اداری (رسمی) مانند نامه‌های اداری، اسناد مالی و حقوقی، احکام مختلف، تقدیر نامه‌ها، اسناد مالکیت و...

در طبقه‌بندی دیگری، نامه نگاری عموماً به دو دسته زیر تقسیم می‌گردد:

الف- نامه‌های اجتماعی (خصوصی و دوستانه)

دعوت‌ها، نامه‌های تبریک و تهنیت، نامه‌های تسلیت و همدردی، خبرهای تولد و نامزدی و ازدواج، خبرهای بیماری و درگذشت‌ها، توصیه‌ها و معرفی‌ها، درخواست‌های متفرقه

ب- نامه‌های کاری

درخواست برای استخدام و کار، کسب اطلاعات و معرف‌ها در رابطه با استخدام، مالی و حقوقی و تجاری، مستغلات

در تقسیم‌بندی دیگری نامه‌ها به چهار نوع حقوقی، اجتماعی، تاریخی و ادبی دسته‌بندی می‌شوند و در برخی منابع نامه‌ها را به انواع خصوصی (رسمی / صمیمانه و خودمانی)، اداری و ادبی (نثر / نظم) نیز تقسیم‌بندی می‌کنند.

نامه‌ها را بر اساس معیارها و مبناهای متفاوتی تقسیم‌بندی و گونه‌شناسی نموده‌اند که عمده‌ترین آنها عبارتند از:

- ۱- رده‌بندی بر اساس بافت بیرونی (نامه‌های درباری و غیر درباری)
- ۲- رده‌بندی بر اساس مقام و موقعیت مخاطب (نامه‌های درباری و یا نامه‌های معطوف به نهاد قدرت، انواع نامه به پادشاهان، وزیران، امیران، قاضیان، دبیران، فقیهان و عالمان)
- ۳- رده‌بندی بر مبنای مقام و موقعیت نویسنده (صوفیانه، زاهدانه، منشیانه، نامه‌های اهل سیاست و اهل ادب)

- ۴- رده‌بندی بر اساس رابطه نویسنده و مخاطب (نامه‌های رسمی و غیر رسمی)
 - ۵- رده‌بندی بر اساس کارکرد نامه (با توجه به اهمیت این نوع طبقه‌بندی انواع نامه‌ها بر اساس کارکرد مورد بررسی قرار می‌گیرند) (درپُر، قوّام، فتوحی و هاشمی، ۱۳۹۰)
- اساسی‌ترین نوع رده‌بندی نامه‌ها بر اساس کارکرد نامه‌ها می‌باشد. هر نامه می‌تواند یک کارکرد و منظور اصلی داشته باشد که تحقق بخش هدف نویسنده از نوشتن نامه است. از این دیدگاه می‌توان نامه‌ها را به انواع ارشادی، اندرزنامه، اطاعت نامه، تهیت نامه، بشارت نامه، دلجوئی نامه، عفونامه، سفارش نامه، وصیت نامه، شوق نامه و درخواست نامه، عهدنامه، فتح نامه و واگذاری مناصب و مشاغل و مسئولیت‌های گوناگون تقسیم کرد. از آنجا که هر نامه ممکن است بیش از یک کارکرد داشته باشد این رده‌بندی جزئی و قطعی نبوده و می‌تواند متفاوت باشد.

با توجه به اهمیت رده‌بندی نامه‌ها بر اساس مقام و موقعیت مخاطب و نیز رده‌بندی بر مبنای مقام و موقعیت نویسنده به نمونه‌هایی از اینگونه نامه‌ها اشاره می‌گردد. مخاطبان اینگونه نامه‌ها (بر اساس مقام و موقعیت مخاطب) غالباً درباریان و مراجع معطوف به نهاد قدرت شامل پادشاهان، وزیران، امیران، قاضیان، دبیران و گاهی اوقات فقیهان و عالمان بوده‌اند. این شیوه دسته‌بندی در گذشته نیز معمول بوده، نامه‌های امام محمد غزالی بر این اساس دسته‌بندی شده است. این مجموعه را یکی از نزدیکان غزالی، به درخواست جمعی از طالبان کلام او با نام "فضائل الانام من رسائل حجت الاسلام" گردآورده و اینگونه فصل‌بندی کرده است. باب اول در نامه‌هایی که به ملوک و سلاطین نوشته است و باب دوم در نامه‌هایی که به وزیران نوشته است. باب سوم در آنچه به اُمرا و ارکان دولت نوشته و باب چهارم در آنچه به فقها و ائمه دین نوشته (اقبال، ۱۳۶۲).

نامه‌هایی که بر اساس مقام و موقعیت نویسنده رده‌بندی می‌گردد، مجموعه نامه‌هایی است که یا متعلق به بزرگان دینی، زاهدان و صوفیان است مانند نامه تنسر به جشنسف، نامه‌های پیامبر در مجموعه‌ای به نام وثائق، نامه‌های امام علی در نهج البلاغه، مکاتیب سنایی، مکاتیب

فارسی غزالی، مکتوبات مولانا جلال الدین رومی، نامه‌های عین القضاة همدانی، مکاتیب عبدالله قطب بن محیی و یا بزرگان سیاسی، وزیران و سفیران مانند: نامه‌های سیاسی و تاریخی سیدالوزراء قائم مقام فراهانی، نامه‌های امیرکبیر، نامه‌های سیاسی دهخدا، نامه‌های الکساندر گریبایدوف درباره ایران، نامه‌های خصوصی و گزارشهای محرمانه سرریدربولارد، نامه‌های تیرباران شده‌ها از لویی آراگون و یا بزرگان ادب و هنر مانند: کشتی و طوفان، نامه‌ها جلال آل احمد، نامه‌های کمال الملک، نامه‌های ادوارد براون به سید حسن تقی زاده (دُرپر و همکاران، ۱۳۹۱)

بعنوان نمونه می‌توان به ویژگی‌های نامه‌های صوفیانه و منشیانه اشاره نمود.

نامه‌های صوفیانه:

نمونه برجسته نامه‌های صوفیانه، نامه‌های عین القضاة همدانی است. او گاه نامه‌هایش را تحت تأثیر "حال" و "وقت" می‌نوشته: و ندانم که وقت چه املا خواهد کرد (نامه‌های عین القضاة، ۱۳۴۸، ج ۱) و ندانم که وقت چه اقتضا کند و چیزها نویسم بیخود اگر نویسم هم شاید اگر گویم هم شاید اگر خاموش باشم هم شاید. در نامه‌های صوفیانه ویژگیهای زیر مشهود است:

در این نامه‌ها از تعبیرات و ترکیبات مربوط به تصوف به فراوانی استفاده شده است: مردان دیده ورنارسیدگان، علم یقینی نور سیاه، قبض و بسط، سکر و مستی، سرالاسرار، نام بزرگان تصوف: ابوالحسن خرقانی، جبرئیل، مسیح، سیداولین و آخرین، رحمت ازل، وفای عهد، کمال فراق، سرای دوستی، بستان محبت، خرمن صبر، یاد عاشقی، خلوص طویت، بی‌وفایی، ارادت. در نامه‌های صوفیانه آیات قرآن و احادیث کاربرد زیادی دارد؛ نویسنده جهت برانگیختن مخاطب به انجام کاری، بازداشتن او از انجام عملی و یا برای تأیید آراء و عقاید خود به آیات و احادیث استناد می‌کند. البته میزان کاربرد آیات و احادیث بسته به نقش و کارکرد نامه، نویسنده و مخاطب متفاوت است و با محتوای نامه متناسب است. محتوای بیشتر نامه‌های عین القضاة همدانی شرح و تاویل آیات و احادیث است: تاویل سوره حمد، تاویل واللیل اذا یغشی و النهار اذا تجلی، تاویل و خلق الذکر و انثی. از ویژگیهای مهم نامه‌های صوفیانه این است که در مواردی از قبیل دعا در حق مخاطب، ابراز دوستی و اظهار اشتیاق دیدار او، از نشر صوفیانه، نثری که در آن واژه‌ها، ترکیبات و تعبیرهایی که در توصیف عشق ازلی کاربرد دارد و واژه‌ها و تعبیرهایی که در تربیت نفس، ترک دنیا و جستن رضای خداوند بکار می‌رود و نیز ارجاعات دینی و آیات و احادیث در آن کاربرد فراوان دارد، استفاده می‌شود (همان منبع).

نامه‌های منشیانه:

نامه‌های منشیانه مشابهت‌هایی با نامه‌های صوفیانه دارند از جمله اینکه دارای ساختار

مشابه مقدمه، متن اصلی و بخش پایانی هستند. در مقدمه و پایان این نامه‌ها، همانند نامه‌های صوفیانه دعا در حق مخاطب معمول بوده البته نوع دعاها و تعداد جملات دعایی متفاوت است. دعا‌هایی که در نامه‌های منشیانه بکار می‌رود، بیشتر آرزوی بقای قدرت دنیوی برای مخاطب است. این دعاها به تناسب مقام و موقعیت مخاطب متفاوت بوده است. اما دعا‌هایی که در نامه‌های صوفیانه به کار رفته، بیشتر در خواست عدل و داد، توفیق انجام خیرات و نیکیها و آرزوی حلم، کرم، شفقت، رافت، احسان و مواردی از این قبیل برای مخاطب است. به تعبیر دیگر آنچه در این دعاها خواسته می‌شود کمال معنوی و اخلاقی مخاطب و در صورتی که از صاحبان قدرت باشد، توفیق خدمتگزاری او به مردم است. در نامه‌های منشیانه نیز همانند نامه‌های صوفیانه آیات و احادیث کاربرد دارد، امامیزان و تنوع آیات و احادیث به کار رفته در نامه‌های منشیانه کمتر از نامه‌های صوفیانه است و در بیشتر موارد فقط در مقدمه نامه‌ها بکار رفته است (مردانی، ۱۳۷۷)

رده‌بندی نامه‌ها بر اساس کارکرد:

۱- نامه‌های ارشادی:

محتوای این نامه‌ها بطور کلی در باره انسان، سعادت و شقاوت او، مسائل مربوط به اخلاق و روح و روان و تربیت او و راهنمایی او برای رسیدن به حق است. نامه‌های عین القضاة و لقمان به فرزندش از این گونه به شمار می‌رود. نامه‌های بلوغ علی حائری شیرازی به فرزندانش نیز از این سنخ می‌باشد.

۲- پند نامه یا اندرز نامه

نوعی نامه ارشادی است اما به جهت داشتن مخاطب خاص که نام و لقب و گاه نسبت او در نامه ذکر شده است و دلالت محتوای نامه بر وقایع خاصی که در زمان مخاطب و نویسنده اتفاق افتاده، مسئول آن از نامه‌های ارشادی متمایز دانست. نامه‌های غزالی عموماً از این گونه اند. یکصد و ده پند و اندرز لقمان حکیم به فرزندش در زمره اینگونه نامه‌ها دسته‌بندی می‌گردند.

۳- دلجوئی نامه

در این نامه‌ها از شخصی که ناراحت و دلخور شده دلجوئی می‌شود. ممکن است این دلخوری بین دو پادشاه، بین پدر و فرزند، استاد و شاگردو... پیش آمده است. برای نمونه مکتوبات مولانا، در زمره اینگونه نامه‌ها قرار می‌گیرد.

۴- شوقنامه و درخواست دیدار

اینگونه نامه‌ها اظهار دلتنگی و بیان اشتیاق دیدار مخاطب است. در صورتیکه مخاطب فرا دست باشد، نویسنده به او وعده می‌دهد که به حضورش خواهد آمد و در صورتیکه فرودست

باشد از او خواسته می‌شود که به حضور نویسنده نامه بیايد.

۵- سفارشنامه

نویسنده در این گونه نامه‌ها برای یکی از فرزندان، دوستان و یا شاگردان خود درخواست کمک مالی و یا شغلی در تشکیلات درباری می‌کرده است. مخاطب اینگونه نامه‌ها وزیران و بزرگان درباری و خواجه‌گان و ثروتمندانند. تعداد زیادی از نامه‌های مولانا از این گونه است.

۶- عفونامه

در اینگونه برای شخص مظنون، مجرم و زندانی درخواست عفو و بخشایش می‌شود. امام (ره) و مقام معظم رهبری هر ساله به مناسبت اعیاد قربان، فطر، غدیر و مبعث و... تعدادی از محکومین واجد شرایط را با درخواست رئیس قوه قضائیه عفو می‌نمایند.

۷- تهنیت نامه

این نامه‌ها هنگام بر تخت نوشتن یا انتصابات در مناصب دولتی و حکومتی از جانب دولتمران دیگر نگاشته می‌شود.

۸- تعزیتنامه

اینگونه نامه‌ها هنگام درگذشت یکی از بزرگان نوشته می‌شود.

۹- اطاعتنامه

اینگونه نامه‌ها از فرودستان به فرادستان نوشته می‌شده است و نوعی تجدید عهد یا بیعت محسوب می‌گردد. در قدیم در مواردی که موقعیت حاکم یا پادشاهی در خطر بوده، حکومت‌های محلی برای اعلام حمایت اطاعت نامه می‌نوشتند.

۱۰- فتحنامه

اینگونه نامه‌ها بعد از فتح و پیروزی در جنگ نوشته می‌شد. به منظور رساندن خبر پیروزیها به حضور پادشاه آن ولایت، فرماندهان لشکر، رعایا و پادشاهان دیگر تا از حشمت و شکوه آن پادشاهی با خبر شوند.

۱۱- منشورها و فرمانها یا احکام

در اینگونه نامه‌ها که جنبه حکومتی دارند منصبهائی از قبیل والی، استانداری، فرمانداری، وزارت، مسند قضاوت و فرماندهی لشکرها واگذار می‌شده است. در اینگونه نامه‌ها ابتدا شایستگی‌ها و لیاقت‌های فرد بیان شده، سپس انتظارات از او و یا وظایف او شرح داده می‌شود. در زمان حاضر احکام مقام معظم رهبری برای رئیس مجمع تشخیص، ریاست قوه قضائیه، فرماندهان نیروهای مسلح و... از این قبیل هستند. یا احکام و انتصابات امام علی (ع) در نهج البلاغه.

۱۲- وصیت نامه

یکی از قالبهای ادبی غیر رسمی "وصیت نامه" است. وصیت نامه در زیر مجموعه انواع نامه ها (از نوع غیر رسمی و شخصی نامه ها) قرار می گیرد. حدود و ویژگی های این نوع نوشته در کتاب های ادبی تبیین و مشخص نگردیده است. این در حالی است که در طول تاریخ وصیت نامه های ارزشمندی از بزرگان علم و ادب و سیاست و... بر جای مانده است و شایسته است مانند هر اثری از این بزرگان مورد شناسایی ماهوی قرار گیرد. در طول تاریخ وصیت هایی از سوی بزرگان دین و فرهنگ نوشته شده است که بر آیند جنبه های فکری، تربیتی و آرمانی وصیت کننده می باشد. در ادب فارسی وصیت نامه های بسیاری وجود دارد که از جهات بسیاری (علمی، ادبی، اجتماعی، سیاسی، عقیدتی و...) در خور توجه و اعتنا هستند. وصیت نامه عموماً پس از مرگ قرائت می گردد و تکلیف اموال، املاک، بدهی ها و دیون و سفارشات ویژه ای می گردد. در دوران اخیر وصیت نامه الهی-سیاسی امام خمینی (ره) از مشهورترین وصیت نامه ها می باشد.

۱۳- عهدنامه:

در اینگونه نامه ها پیمانی بین شاه و خلیفه و یا دو پادشاهی به منظور تحکیم روابط و تنظیم مناسبات طرفین بسته می شد. برای نمونه از عهدنامه های بیهقی می توان نام برد (اقبال، ۱۳۶۲).

دامنه و قلمرو موضوعی نامه ها، مکتوبات و وصایا

به مثابه کارکردهای نامه ها که گاهی یک، دو یا چند کارکرد می تواند داشته باشد، نویسندگان نامه نیز می توانند نقش ها و کارکردهای چند وجهی داشته باشند. لذا نمی توان مرزبندی دقیقی در این باره ارائه داد. به نظر می رسد بهترین شیوه وجه غالب طبقه بندی نامه ها، مکتوبات و وصایا، مبنا قرار دادن شخصیت نویسندگان نامه است. بطور مثال قائم مقام فراهانی که حکمران و در مقام صدارت و قائم مقامی بوده است، خود شاعر، ادیب و صاحب منشآت است و یا مرحوم امام (ره) که از رهبران دینی و سیاسی و در جایگاه یک حاکم بزرگ دینی است، در عین حال یک عارف و شاعر بوده و در عین سیاستمداری، در عرصه شعر و نثر و نظم دارای آثار برجسته و قابل توجه می باشد. بسیاری از این آثار در قالب نامه و مکتوبات و وصایا که بیشتر جنبه اخلاقی-عرفانی و پند و اندرز دارند، تجلی یافته است. نامه های ایشان به پسرشان در مجموعه وعده دیدار (۱۳۸۹)، عروس ایشان فاطمی در کتاب ره عشق (۱۳۷۰) و نامه ایشان به گورباچوف (موسوی خمینی، ۱۳۶۷، شرح جواد آملی، ۱۳۷۰) گواه این ادعاست. چرا که هم کارکرد نامه ها و هم وجوه ایشان متنوع و متفاوت

جلوه می‌کند. در این نوشتار و مقاله نمونه‌های نامه‌ها بیشتر حول محور شخص و شخصیت و جایگاه و پایگاه اجتماعی نویسنده تنظیم گردیده است.

نمونه‌های نامه‌ها، وصایا و مکتوبات از شخصیت‌های گوناگون با کارکردها و مضامین مختلف

۱- نامه‌ها یا وصایای پیامبر اکرم (ص) امامان معصوم (علیهم السلام):

پیامبر اکرم (ص) که براساس آیه اول سوره فرقان موظف بود دین اسلام را به همه جهان معرفی کند، لذا پس از صلح حدیبیه، برای پادشاهان و سران ممالک نامه‌هایی ارسال نموده‌اند. ایشان برای روشن نمودن حقیقت و دعوت آنان به دین خدا و اسلام نامه‌هایی به هرقل، نجاشی، خسرو پرویز، مقوقس قبطی و منذر بن ساوی التمیمی ارسال نمودند. ایشان با وجود اینکه می‌توانستند از کانال اعزام سفیر و بصورت شفاهی پیام خود را انتقال دهند، به شیوه هنرمندانه اقدام به نامه نگاری کردند. شاید پیامبر اکرم (ص) این ابزار و شیوه را اثربخش تر مطمئن تر می‌دانستند.

پیامبر اکرم (ص) در نامه به خسرو پرویز بعد از ذکر نام خدا، پادشاه ایران را با تعبیر خسروی بزرگ ایران، خطاب می‌نمایند و بالحنی شایسته، بزرگوارانه، موعظه حسنه و اخلاق نیکووی را به پذیرش اسلام و پیروی از رسولش دعوت می‌نماید و پس از دعوت به خیرخواهی و هدایت با وی اتمام حجت می‌نمایند. اگرچه خسرو پرویز با وجود دریافت نامه پیامبر اکرم (ص) از پذیرش اسلام و پیروی از رسولش امتناع نمود و حتی نامه ایشان را پاره کرد، ولی پیامبر با بهترین لحن و برخورد و بهترین ابزار (نامه و مکتوبه) رسالت و هدایت خود را انجام دادند. از این نمونه‌ها در طول نبوت و حاکمیت پیامبر بزرگوار زیاد مشاهده می‌گردد که برخی از آنها در بالا اشاره گردید. صرف نظر از برخوردها و برداشت‌های متفاوت خسرو پرویز و نجاشی از نامه پیامبر اکرم (ص) ایشان برای هر دو پادشاه و حاکم نامه و مکتوبه فرستادند (حمید...، ترجمه مهدوی دامغانی، ۱۳۶۵)

در دوران امامت معصومین (ع) نیز بویژه در دوران کوتاه حکومت امیرمؤمنان علی (ع)، ایشان از ظرفیت نامه و وصیت نگاری بصورت هنرمندانه و زیباشناسانه بهترین استفاده را بعمل آورده‌اند. غالب این نامه‌ها در نهج البلاغه که به تعبیر امام خمینی (ره) بعد از قرآن بزرگترین دستور زندگی مادی و معنوی و بالاترین کتاب رهائی بخش بشر است و دستورات معنوی، اخلاقی و حکومتی آن بالاترین راه نجات است، اشاره گردیده است (وصیت نامه الهی-سیاسی، ۱۳۶۸). نهج البلاغه حاوی نامه‌های ارزشمندی از امیرمؤمنان است که شامل نامه‌های ایشان به دشمنان، نامه‌های امام به استانداران و کارگزاران کشور، نامه‌ها و

دستورات امام به فرمانداران و نامه‌های امام به فرزندان و یاران خاص می‌باشد. در واقع یکی از ارکان و قسمتهای اصلی نهج البلاغه نامه‌هایی هستند که ایشان به مخاطبان خاص خود نگاشته‌اند (دشتی، ۱۳۷۸)

در نامه سی و یک نهج البلاغه که زمان برگشت از جنگ صفین نوشته شده، ابتدا حضرت علی (ع) به عنوان پدر، جایگاه و نقش خود را بیان کرده و با برانگیختن احساس و ایجاد آمادگی پذیرش در فرزندشان، توصیه‌ها و وصیّت‌های خود را بیان نموده‌اند. ظرائف و شیوه‌های مختلف تربیت در این نامه قابل توجه می‌باشد. برقراری ارتباط عاطفی مؤثر و آزادی و راحتی در انتقال خواسته‌های درونی را می‌توان از جمله عوامل موفقیت در نامه نگاری دانست و باید بر ترویج این شیوه و ابزار تربیتی در جامعه تأکید کرد. طبق نظر نهج البلاغه شناسان و مفسران نهج البلاغه وصیّت نامه ایشان به امام حسن (ع) از بهترین، ماندگارترین و موثرترین نامه‌ها است که ظرفیت آشکار و پنهانی در تربیت فردی و اجتماعی انسان دارد. این نامه و وصیّت نامه حاوی ابعاد و جنبه‌های اخلاقی، تربیتی، تاریخی، اعتقادی، سیاسی و حتی علمی می‌باشد و به تعبیر عالمان و مفسران هفده محور و بُعد دارد که به نوعی با تمام حیات دنیوی و اخروی انسان ارتباط دارد. این ابعاد عبارتند از:

۱- انسان و حوادث روزگار ۲- مراحل خودسازی ۳- اخلاق اجتماعی ۴- شتاب در تربیت فرزند ۵- روش تربیت فرزند ۶- ضرورت توجه به معنویات ۷- ضرورت آخرت گرایی ۸- تلاش در جمع آوری زاد و توشه ۹- نشانه‌های رحمت الهی ۱۰- ضرورت یاد مرگ ۱۱- دعا و شرایط استجاب آن ۱۲- ضرورت یاد مرگ ۱۳- شناخت دنیاپرستان ۱۴- ضرورت واقع نگری در زندگی ۱۵- حقوق دوستان ۱۶- ارزشهای اخلاقی ۱۷- جایگاه زن و گرمی داشتن خویشاوندان (سید رضی، ترجمه فیض الاسلام، ۱۳۷۶)

در آثار رسیده از معصومین علیهم السلام، نامه‌های مختلفی از جمله نامه امام سجاد (ع) به ابو حمزه ثمالی و نامه امام رضا به امام جواد (ع) یافت می‌شود که به عنوان یک منبع قابل استناد در مباحث اعتقادی و تربیتی می‌توان از آنها بهره جست. در دوران امامت امام رضا (ع) و شروع امامت ائمه معروف به ابن الرضا (امام نهم، دهم و یازدهم) نامه در فرهنگ شیعی رنگ و بوی بیشتری یافت. در این دوران که از آن به عنوان دوره آشنایی گسترده شیعه با مفهوم غیبت یاد می‌شود، محبّین اهل بیت به سختی می‌توانستند ائمه معصومین را زیارت کنند. در این میان با تنگ تر شدن محاصره امامان و حصر آنها، نامه به عنوان یکی از مهمترین رسانه‌ها برای حفظ ارتباط با شیعیان به شمار می‌آمد. فضای امنیتی جهت جلوگیری از ارتباط گیری امامان شیعه در اوج بود. نامه‌های متعدد ایشان به شیعیان در مناطق مختلف اعم از حجاز، عراق و ایران حاکی از استفاده خاص و معنا دار حضرت از این رسانه و سعی در

تقویت روحیه شیعیان و تذکر و یادآوری نسبت به نعمت تشیع و محبت اهل بیت دارد. هر یک از این نامه‌ها در نوع خود رسالت، کارکرد و تأثیرات خاص خود را داشته‌اند.

۲- نامه‌های وصایای رهبران دینی و اندیشمندان اسلامی

بارزترین مصداق این نوع نامه نگاریها و مکتوبات در بین رهبران دینی، امام خمینی (ره) می‌باشند. ایشان در طول زندگی مبارکشان نامه‌های مختلفی نوشتند که برخی از آنها جنبه و کارکرد خانوادگی (نظیر نامه ره عشق به فاطمی و مجموعه نامه‌های امام به فرزندان احمد و همسرگرمی اشان) برخی مثل نامه به گورباچف جنبه سیاسی و در عین حال ارشادی و اندرزگونه دارد و برخی مثل وصیت نامه معروف ایشان سیاسی- الهی حاوی نکات اخلاق عملی و سیاسی می‌باشد. بطور مثال در نامه‌ای عرفانی و اخلاقی که امام خمینی (ره) در زمان حیات مبارک خود به فرزندان حاج احمد نگاشتند توصیه‌هایی در زمینه میزان در اعمال، معارف قلبی، مجاهدت و دل سپردن به خدا، بی توجهی به ثنای ثناجویان، آفات حب دنیا پندها، اندرزها و توصیه‌هایی داشته‌اند. نامه عرفانی- اخلاقی امام (ره) به فاطمه طباطبائی (موسوی خمینی، ۱۳۶۸) و نیز نامه ایشان به میخائیل گورباچف که مکتب کمونیسم را به دلیل عدم پاسخگویی به نیازهای معنوی واقعی انسان چالش کشاند از زمره این نامه‌های اثرگذار و تاریخ ساز محسوب می‌گردد. (موسوی خمینی، ۱۳۶۷).

از بین چهره‌های شاخص دیگر در این عرصه می‌توان به نامه‌ها و نامه نگاری شهید مطهری (ره) به فرزندان اشاره نمود. ایشان با وجود در دسترس بودن فرزندانشان برای آنها نامه و مکتوبه می‌نویسند و در آن هم به ابراز علاقه و عطوفت پدرانه پرداخته و هم پندها، اندرزها و نصایح مشفقانه ارائه می‌نماید. چیزی که امروز همه فرزندان ما به آن احتیاج دارند، ولی از آن محرومند. همین کاربرد و استعمال واژه‌های پُر مهر و محبتی چون فرزند عزیزم، نور چشمانم، قربانت گردم و... کافی است که رابطه بین فرزندان با والدین حسنه و بر اساس احترام متقابل و عشق ورزی بنا گردد و از تزلزل و گسست خانوادگی جلوگیری بعمل آید. (مطهری، ۱۳۵۶) نامه‌های امام موسی صدر (۱۳۵۵) به خواهر زاده اشان نیز از دیگر نمونه هاست.

یکی دیگر از معروفترین و کاربردی‌ترین نامه‌ها که به فرزندان نگاشته شده است، نامه‌های بلوغ علی صفائی حائری (۱۳۸۵) است که هنگام بلوغ آنها نگارش یافته است. سراسر این نامه‌ها به آیات قرآن کریم، نهج البلاغه، مفاتیح الجنان و کتب روایی اشاره و استناد نموده است و حاوی راهنمایی‌ها و ارشادات ارزشمندی برای نسل جوان و نوجوان بویژه در آستانه دوران سرنوشت ساز بلوغ می‌باشد. مخاطب این نامه‌ها اگر چه فرزندان او بوده اند، اما مخاطب عام نیز دارد. او در واقع به جایگاه بلوغ که با تحولات و بحرانها همراه است پرداخته و انگیزه اصلی نگارش این نامه‌ها را فراهم نمودن بینش‌ها و آگاهسازی فرزندان خود در

رابطه با بحران بلوغ بیان می‌نماید. مضامین این نامه‌ها تربیتی، عرفانی و اخلاقی با رویکرد آشنائی با بلوغ می‌باشد. این نامه‌ها شامل پنج نامه است. وی در این نامه‌ها چند بحران را نام می‌برد که عبارتند از: ۱- بحران انتخاب ۲- بحران فراغت و فرصت‌های زیاد ۳- بحران بی‌حاصلی و بن‌بست ۴- بحران شکست ۵- بحران حفاظت و پاسداری از پیروزی ۶- بحران غرور و غفلت ۷- بحران فرو رفتن در مراحل کار و چشم‌پوشی از هدفها و جهت‌ها ۸- بحران شتاب و بدعت. ایشان در حالی در قالب هنر نامه و نامه نگارانه و به شیوه هنری اطلاعات و هشدارهای مورد نیاز برای عبور از بحران هویت و بلوغ را به فرزندان می‌دهد و از نامه برای تربیت جنسی فرزندان استفاده می‌نماید که خیلی از والدین اهمیتی به موضوع بحران هویت و بلوغ جنسی نمی‌دهند و به آسانی و بی تفاوتی از کنار آن می‌گذرند و نوجوانان و جوانان آنها با انواع بحرانه‌های اخلاقی - رفتاری و روانی - شخصیتی مواجه می‌گردند.

۳- نامه‌ها یا وصایای سیاسیون، حکمرانان و دولتمردان

اندرزنامه‌ها و وصیت نامه‌های منسوب به حاکمان، خردمندان و حکیمان از قبل از اسلام تاکنون علاوه بر پندها و حکمت‌های عام، حاوی نکات مهم و جالبی درباره آداب حکمرانی و کشورداری و حقوق و روابط مردم با حاکم است که در گذشته بصورت کتبی و شفاهی رایج بوده است. بطور مثال اندرزنامه‌های معروف به "جاویدان خرد" است که متن عربی آن به همت ابو علی احمد بن محمد مسکویه باقی ماند و تاثیر گسترده‌ای در ادبیات تعلیمی فارسی گذاشته است. پندنامه‌ها یا اندرزنامه‌ها، نمودی از تصوّر آرمانی شیوه فرمانروایان و کشورداری در میان ایرانیان است. این اندرزنامه‌ها که به خردمندان و دانایان، پادشاهان و بزرگان دینی ایران قبل از اسلام منسوب است، غالباً در سده‌های سوم و چهارم هجری بعد از قرن‌ها روایت شفاهی و سینه به سینه در آمده و با اعمال تغییراتی متناسب با جامعه اسلامی، به زبان عربی و فارسی ترجمه شد. در دنیای آرمانی این اندرزنامه‌ها عدالت، مدارا، مردم‌داری و اهتمام به اصلاح امور مردم حکمفرماست و پادشاه و مردم هر یک به رعایت حقوق متقابل پایبند و وفادارند و مواردی نظیر تسلط بر نفس و هواهای نفسانی، علاقه مندی به اصلاح امور مردم، احسان و نیکی و بخشش با مردم، خویشتن‌داری در عبودیت و تعجیل در پاداش، شدت عمل با دشمنان و سهل‌گیری و مدارا با مردم، اجتناب از جنگ، حقوق متقابل حاکم و مردم در پند نامه‌ها و اندرز نامه‌ها قرار گرفته است از جمله اندرز نامه‌های معروف اندرزهای سیرالملوک و سیاست نامه خواجه نظام الملک است. در کتاب قابوس نامه عنصر المعالی نیز یک باب از ابواب چهل و چهارگانه (باب هشتم) به پندهای انوشیروان اختصاص دارد. ضمن اینکه پندهائی از دیگران از جمله بزرگمهر نیز در مطاوی باب‌های دیگر آمده است. (مشتاق مهر، ۱۳۸۵)

کیکاوس بن اسکندر ملقب به عنصر المعالی از اُمرا و پادشاهان آل زیاد است. صاحب قابوس نامه خطاب به فرزند عزیزش گیلان شاه نامه نوشت و نصایح گوناگونی را که حاصل یک عمر تجربه وی بود در اختیار پسرش نهاد. وی در این نامه به نکات اخلاقی مختلفی نظیر: رعایت حقوق و احترام پدر و مادر، نوع خوردن و آشامیدن اغذیه و اشربه گوناگون، عشق و محبت، شکار، ورزش، نحوه مدیریت، رعایت حق و حقوق مردم، لزوم فراگیری دانش‌های روز و... اشاره کرده است. در این بین وصیت نامه قابوس ابن وشمگیر نیز در خور و قابل توجه است. در نصیحت الملوک که مأخذ عمده اش، پند نامه‌ها و وصیت نامه‌ها و اندرز نامه‌ها و یادگار نامه‌های بزرگان، حکما و پادشاهان قدیم ایران از قبیل اردشیر بابکان، شاپور بن اردشیر و انوشیروان، خسرو پرویز و بهرام گور و یزدگرد سوم، شهریار و بزرگمهر است به سلاطین پندهای گوناگونی داده شده است. مقدار متنابهی پند و اندرز به نقل از حکیمان و حکمرانان در متون حماسی از جمله شاهنامه فردوسی آمده است که اندرزهای انوشیروان از جمله آنهاست (شاهنامه، جلد هشتم، ص ۲۷۶).

از دیگر نمونه‌هایی توان به قائم مقام فراهانی صدر اعظم ایران اشاره نمود که سیاست‌مدار، ادیب، شخصیت برجسته و تأثیرگذار ایران زمین در عرصه حکومت و سیاست و نیز ادب و هنر نیمه اول قرن سیزدهم هجری بود و در شعر نیز استعداد شگفت‌آور داشت. اثر جاویدان قائم مقام، منشآت اوست. مجموعه رسائل و منشآت قائم مقام حاوی چند رساله و نامه‌های دوستانه و عهد نامه‌ها و وقف نامه‌هاست. وصیت نامه کوروش کبیر و داریوش کبیر نیز در این زمره محسوب می‌شود. از جمله نامه‌های مشهور معاصر، نامه منسوب به آبراهام لینکلن به آموزگار فرزندش است که بیشتر حاوی مضامین اخلاقی و تربیتی است و حاوی نکات و توصیه‌های پرنغز و قابل استفاده است. (سایت بیتوته، ۱۳۹۲)

۴- نامه‌ها و وصایای ادبا، نویسندگان و شعرا

رسائل، نامه‌ها و مکاتبه‌های باقیمانده از ادوار گوناگون تاریخی، از انواع مهم نثر فارسی محسوب می‌شود و از جهات مختلف حائز اهمیت و در خور مطالعه و تحقیق است. این نامه‌ها که خوشبختانه از طوفان حوادث روزگار در امان مانده، اغلب رشحات نویسندگان و ادیبان نامداری است که در طول تاریخ ادبیات کشورمان از شهرت و آوازه‌ای بلند برخوردار بوده و هستند، برخی از آنان آثار و تألیفات ارزنده‌ای به نظم و نثر از خود به یادگار گذاشته‌اند. مهمترین نامه‌ها در قالب منشآت تنظیم گردیده است و از نظر ادبی، تاریخی، اجتماعی و سیاسی، ارزش و اهمیت بسزایی دارد. از اسلوب بیان در مراسلات و شیوه نگارش مکاتبات رسمی دیوانی که در دربارها رایج بوده و همچنین از سبک نگارش نامه‌های خصوصی (اخوانیات) می‌توان آگاه شد و در بررسی سیر تطور و تحول نثر فارسی طی قرون و اعصار متمادی، اطلاعات ذیقیمتی از این متون کسب کرد. بطور مثال خاقانی در قرن نهم هجری در نسخه‌ای که متضمن دیوان

و تحفه العراقین و منشئات اوست پنج نامه نگاشته است که شامل نامه به ابواسحاق ابراهیم باکوئی، ملک سعید، محمد ابن المستوفی المروزی، شرف الدین و نامه به نظامی گنجوی یا زین الدین رکن الاسلام است و حاوی اشعار و مضامین ارزشمند به مخاطبان است که اکنون نیز قابل استفاده است (مردانی، ۱۳۷۷)

کاربردهای دیگر نامه و نامه نگاری:

تاکنون شواهد گوناگونی از نامه‌ها، وصایا و مکتوبات بیان گردید که حاکی از این بود که در گذشته اگر چه ابزارها و شیوه‌های ارتباطی از تنوع و تکثر امروزی برخوردار نبودند و شاید در برخی موارد نامه نگاری اجتناب ناپذیر و تنها وسیله ارتباطی بوده است، اما نویسندگان در هر سطح و موقعیت علمی و اجتماعی و برای هر سطح از مخاطب که نامه و وصیت نگاشته اند، درک درستی از تاثیر و تاثر نامه نگاری و مکتوبات داشته اند، زیرا قادر به استفاده از شیوه‌های دیگری نیز بوده اند ولی از روش بی بدیل و بی نظیر نامه نگاری استفاده نموده اند. در مقطع کنونی نیز در سطوح و موقعیتها و زمینه‌های مختلفی می توان از این ابزار و شیوه استفاده نمود. بویژه در مقطع کنونی که با پدیده و بحران گسست نسلی و تداخل و تراحم بین والدین و فرزندان مواجه هستیم و نسل نواندیش نوجوان و جوان بیش از آنکه از والدین و مربیان و بزرگترها تاثیر بپذیرد از گروه دوستان و همسالان پیروی می کند. در واقع نوجوانان و جوانان از پند و اندرز و نصیحت مستقیم رویگرداند و از خود مقاومت و واکنش منفی نشان می دهند. بنابراین باید از تکنیکها، شیوه‌ها و ابزارهای غیر مستقیم که سرشار از احترام و ادب باشد و موجب تقابل و رویارویی نگردد ظرافت گونه و هنرمندانه استفاده نمود. بسیاری از نهادها اعم از رسمی و غیر رسمی نظیر نهاد خانواده، نهاد مدرسه، نهادهای فرهنگی و مذهبی، نهادهای سیاسی و حکومتی و به یک معنا در سطوح مختلف فردی و اجتماعی می توانند از نامه نگاری و مکتوبات در جای خود استفاده ببرند.

یکی از نهادهای بنیانی و بنیادی که همواره با چالش توافق و تفاهم مواجه است نهاد خانواده است. بدیهی است بین اعضای خانواده اعم از زوجین و فرزندان بحث و اختلاف نظر وجود دارد و نامه نگاری به موقع و بجا می تواند در بهبود روابط خانوادگی و تقویت روابط نقش شایانی ایفا نماید. وقتی که یکی از زوجین می خواهد ابراز ناراحتی، گلایه و انتقاد نماید یا انتظارات و توقعات خود را در میان بگذارد یا در جایی که همسر می خواهد از این طریق ابراز محبت به شریک زندگی خود داشته باشد و یا به فرزندان توصیه‌هایی نمایند این روش و ابزار موثر است. زیرا اولاً چون برای نوشته وقت گذاشته میشود معمولاً کلمات با دقت بیشتری انتخاب می شوند و به همین دلیل نامه و مکتوبات نسبت به گفتار، تاثیر بیشتری خواهد داشت. ثانیاً در نوشته به طرف مقابل هم فرصت این داده می شود که متناسب با آن بتواند پاسخ در خوری

دهد و در منظور، احساس و رفتار خود غور بیشتری کند و بدون شک تاثیر مثبت بیشتری بر جان او خواهد گذاشت. ثالثاً گاهی باقی ماندن این نوشته‌ها در ایام تلخی‌ها میتواند خود سبب کاهش سختی و مشکل در آن زمان شود. نکته قابل توجه اینکه نوشته‌های محبت آمیز هم برای زمانهایی که زن و مرد، مدت طولانی از هم دور هستند و هم در ایامی که به صورت کوتاه از هم دور بوده‌اند و یا در ایام قهر و دعوا و تنش و حتی ایام عادی هم مناسب است. نامه‌هایی که امام خمینی (ره) در دوران تبعید به عراق و پاریس برای همسر گرمی‌اشان می‌نگاشتند که سرشار از عشق و محبت و ارادت بود به غیر از جویا شدن از احوالات شخصی و خانوادگی موجب از بین رفتن فاصله فیزیکی و هم فاصله عاطفی می‌گشت. امروزه اینگونه نامه‌ها می‌تواند به عنوان یک الگو و نمونه عملی در بین زوج‌های جوان بکار رود.

از نامه نگاری می‌توان در اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر نیز استفاده نمود. یکی از اصولی‌ترین شرایط امر به معروف و نهی از منکر احتمال اثر گذاری آن می‌باشد و یکی از وظایف بسیار مهم آمرین به معروف و ناهیان از منکر که کمتر نیز بدان توجه می‌نمایند این است که ضمن مخاطب شناسی با ابزارها و شیوه‌های بهینه و کارآمد آشنائی داشته باشند. روشها و شیوه‌های مختلفی برای اجرای امر به معروف و نهی از منکر مورد استفاده قرار می‌گیرد که برخی از آنها عبارتند از: طرح دوستی، بیان غیر مستقیم، نامه نگاری و تذکر کتبی، تذکر شفاهی و یادآوری، تبیین حقیقت منکر. نامه نگاری در حوزه امر به معروف و نهی از منکر حساسیت کمتر فرد خاطی را بر می‌انگیزاند و فرد خاطی احساس دلسوزی و مسئولیت اجتماعی فرد آمر و ناهی را بهتر درک می‌نماید. برخی مواقع نامه نگاری موجب تاریخ سازی و تغییر مسیر زندگی فردی یا یک ملت یا کشور می‌گردد و به تعبیری موجب بیدار سازی می‌گردد. در رابطه با نقش و تاثیر نامه نگاری و مکتوبات می‌توان به مصادیق زیادی اشاره نمود. بطور سید جمال الدین اسد آبادی در سال ۱۳۰۸ ق توسط عوامل ناصرالدین شاه در حرم حضرت مطهر عبدالعظیم حسنی دستگیر و از کشور اخراج شد. وی پس از اخراج برای روشنگری شروع به نامه نگاری می‌کند و نامه‌های متعددی به سران قبائل و علمای اسلام می‌فرستد که یکی از آن نامه‌های مهم و سرنوشت ساز نامه‌ای است که به میرزای شیرازی ارسال می‌کند و منجر به حکم معروف تحریم استعمال تنباکو را صادر می‌کند و به این طریق استعمار به زانو در می‌آید. به دنبال همین مبارزات، شاه امتیاز رژی را لغو نمود (اکبری، ۱۳۷۵). نامه‌ها و بیانیه‌های امام خمینی (ره) پیش از انقلاب اسلامی و در دوران خفقان شاهنشاهی که توسط مبارزین و انقلابیون توزیع می‌گشت نمونه‌های بارزی از کارکرد روشنگرانه و هدایتگرانه نامه‌ها و مکتوبات می‌باشد (مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، ۱۳۹۲).

در حوزه تعلیم و تربیت نیز در سطح مدرسه و کلاس درس معلمان و دانش آموزان می‌توانند برای ابراز دوستی و بیان احساسات نامه نگاری نمایند. در مدیریت کلاس درس و

برقراری و کنترل انضباط نیز معلّمان می‌توانند به دانش آموزان در قالب تذکر، پند و اندرز، نامه بنویسند بویژه در جائیکه سوء رفتار و رفتارهای هنجارشکن از جانب دانش آموزان سر بزند و معلّمان بخواهند از روشها و شیوه‌های دموکراتیک و به اصطلاح انضباط اصلاحی برای تغییر و اصلاح رفتار استفاده نمایند. این موضوع موجب می‌شود احترام متقابل حفظ گردیده و رابطه دوسویه و موفقّی بین آنها برقرار گردد.

بحث و نتیجه گیری:

همانطور که اشاره گردید علیرغم توسعه فن آوریهای نوین در حوزه ارتباطات، هنوز هم نامه‌ها و مکتوبات که از دیر باز به عنوان یک وسیله مطمئن انتقال پیام و معنا مورد استفاده بوده است، به عنوان یک شیوه ارتباطی ساده و سنتی اما موثر و کارآمد محسوب می‌گردد. امروزه مربیان بزرگ و متخصصان تعلیم و تربیت بر بکارگیری روشها و شیوه‌های غیر مستقیم تاکید داشته‌اند. استفاده از روش‌های تربیتی صحیح، از اصول و تکنیکهای مهمی است که همه دست اندرکاران مسائل تربیتی به آن اذعان دارند و استفاده بجا و به موقع از نامه‌ها و مکتوبات یک ظرفیت ارزشمند و تاثیرگذار و ماندگار می‌باشد. همانطور که اشاره گردید و نمونه‌های فراوان آن در ادامه خواهد آمد، امروزه در زمینه اصلاح امور فردی و اجتماعی بویژه در برقراری ارتباط با جوانان و نوجوانان، استفاده از شیوه غیر مستقیم نظیر نامه نگاری که حاوی پیامهای سازنده، ظریف و حکیمانه باشند امری موجه و موثر می‌باشد. چرا که تجربه نشان داده استفاده از شیوه‌های مستقیم و رو در امور تربیتی چندان کارساز نمی‌باشد. لذا با استناد و اقتدا به شیوه بزرگان باید به احیای این سنت حسنه اقدام نمود و مربیان، والدین و بزرگان نیز از این ابزار و شیوه کارآمد و هنرمندانه کمک بگیرند.

شواهد گوناگونی از نامه‌ها، وصایا و مکتوبات بیان گردید که حاکی از این بود که در گذشته اگر چه ابزارها و شیوه‌های ارتباطی از تنوع و تکثر امروزی برخوردار نبودند و شاید در برخی موارد نامه نگاری اجتناب ناپذیر و تنها وسیله ارتباطی بوده است، اما نویسندگان در هر سطح و موقعیت علمی و اجتماعی و برای هر سطح از مخاطب که نامه و وصیت نگاشته‌اند، درک درستی از تاثیر و تاثر نامه نگاری و مکتوبات داشته‌اند، زیرا قادر به استفاده از شیوه‌های دیگری نیز بوده‌اند ولی از روش بی بدیل و بی نظیر نامه نگاری استفاده نموده‌اند. در مقطع کنونی نیز در سطوح و موقعیتهای و زمینه‌های مختلفی می‌توان از این ابزار و شیوه استفاده نمود. بویژه در مقطع کنونی که با پدیده و بحران گسست نسلی و تداخل و تراحم بین والدین و فرزندان مواجه هستیم و نسل نواندیش نوجوان و جوان بیش از آنکه از والدین و مربیان و بزرگترها تاثیر بپذیرد از گروه دوستان و همسالان پیروی می‌کند. در واقع نوجوانان و جوانان از پند و اندرز و نصیحت مستقیم روگردانند و از خود مقاومت و واکنش منفی نشان می‌دهند.

بنابراین باید از تکنیکها، شیوه‌ها و ابزارهای غیرمستقیم که سرشار از احترام و ادب باشد و موجب تقابل و رویارویی نگردد ظرفیت گونه و هنرمندانه استفاده نمود. بسیاری از نهادها اعم از رسمی و غیر رسمی نظیر نهاد خانواده، نهاد مدرسه، نهادهای فرهنگی و مذهبی، نهادهای سیاسی و حکومتی و به یک معنا در سطوح مختلف فردی و اجتماعی می‌توانند از نامه نگاری و مکتوبات در جای خود استفاده ببرند. لذا در عرصه تعلیم و تربیت اولیاء و مربیان باید ضمن استفاده و بکارگیری این روش در تربیت فردی و اجتماعی فرزندان و فراگیران، آموزش و مهارت استفاده از شیوه‌های صحیح انتقال پیام و مفاهیم را به آنها بدهند. در این نوشتار نمونه‌های مختلفی از نامه نگاری‌ها، مکتوبات و وصایا بررسی گردید و ملاحظه گردید که چگونه بسیاری از شخصیت‌ها در جایگاه و سطوح گوناگون از نامه نگاری به عنوان یک ابزار و شیوه تربیتی کارآمد استفاده هنری و برزیباشناسانه نموده‌اند. لذا پیشنهاد می‌گردد در نظام آموزشی و تربیتی در سطح خانه، مدرسه، اجتماع و روابط بین فردی و گروهی به کاربرد این شیوه و ابزارها توجه و تاکید بیشتری گردد و آثار و پیامدهای مطلوب و سازنده آن مد نظر قرار گیرد.

منابع:

- قرآن کریم
- اکبری، رضا (۱۳۸۱) ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر. قم: نشر معروف
- امین، سید حسن (۱۳۸۴). خاقانی و دین شناسی تطبیقی: قصیده ترسائیه و منشآت. ادبیات و زبانها: حافظ: نیمه اول بهمن، شماره ۲۳
- ادوار پنج گانه زندگانی امام راحل (۱۳۹۲). مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی. قابل دسترسی در پایگاه جامع تاریخ معاصر ایران.
- باهنر، ناصر (۱۳۸۸). آموزش مفاهیم دینی همگام با روانشناسی رشد. تهران: انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی.
- پیکار با منکر در سیره ابرار (۱۳۸۵). ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر، قم: نشر معروف
- جوادی آملی، عبدا.. (۱۳۷۰). آوای توحید: نامه امام خمینی (ره) به گورباچف و شرح نامه. قم: مؤسسه چاپ و نشر عروج
- حائری صفائی، علی (۱۳۸۵). نامه‌های بلوغ. قم: انتشارات لیلہ القدر
- حداد عادل، غلامعلی (۱۳۸۱). "ارزش ادبی مکتوبات مولانا". نامه فرهنگستان، دوره پنجم، شماره سوم. صص ۱۷۸-۱۹۸.

- حمیدالله، محمد (۱۳۶۵). وثائق، نامه‌های حضرت ختمی مرتبت و خلفای راشدین، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: نشر بنیاد.
- روشن، محمد (۱۳۴۹). منشئات خاقانی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- سجادی، ضیاءالدین (۱۳۴۲). فصلنامه فرهنگ ایران زمین. شماره ۱۱
- سید رضی (۱۳۸۸). نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی: قم: انتشارات
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۹۱). شاهنامه، جلد هشتم. تهران: انتشارات سروش ص ۲۷۶.
- حداد عادل، غلامعلی (۱۳۸۱). "چهره مولانا در آلبوم شخصی او". نامه فرهنگستان. دوره پنجم، شماره سوم، صص ۵-۲۶.
- شریف الرضی، محمدبن حسین (۱۳۷۶). نهج البلاغه. ترجمه عبدالمحمد آیتی. تهران: بنیاد نهج البلاغه.
- عین القضاة همدانی. عبدالله بن محمد (۱۳۴۸). نامه‌های عین القضاة همدانی، تصحیح علینقی منزوی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- غزالی طوسی. محمد (۱۳۶۲). مکاتیب فارسی غزالی: فضائل الانام من رسائل حجت الاسلام. تصحیح عباس اقبال. تهران: امیرکبیر
- فضائی، مریم (۱۳۸۸). "بررسی سه متغیر زبانی شیوه بیان. صورت‌های ارجاعی (ضمایر) و القاب در مکتوبات مولانا". پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.
- قائم مقام. ابوالقاسم بن عیسی (۱۳۸۵). نامه‌های سیاسی و تاریخی سیدالوزرا، قائم مقام فراهانی (درباره معاهده صلح ترکمانچای و غرامات آن) گردآورنده و مصحح: جهانگیر قائم مقامی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۷۲) بحار الانوار، قم: انتشارات ج ۷۱، ص ۳۴۰
- مردانی، فیروز (۱۳۷۷) ترسل و شیوه نگارش مکاتبات رسمی دیوانی. کیهان فرهنگی، آبان، شماره ۱۴۷
- مرکز پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۸۴
- مشتاق مهر، رحمان (۱۳۸۵) حکمرانی آرمانی ایرانیان در اندرزنامه‌های جاویدان خرد. دو فصلنامه پژوهش زبان و ادب فارسی.
- موسوی خمینی، روح‌ا... (۱۳۶۶). ره عشق. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)
- موسوی خمینی، روح‌ا... (۱۳۶۸). وصیت نامه الهی-سیاسی. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)
- موسوی خمینی، روح‌ا... (۱۳۸۹). عده دیدار. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- موسوی خمینی، روح‌ا... (۱۳۷۰) ره عشق: نامه اخلاقی عرفانی امام به فاطمه طباطبایی.

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

- مولانا، جلال الدین محمد بن محمد (۱۳۷۱). *مکتوبات مولانا جلال الدین رومی*، تصحیح توفیق سبحانی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

منابع انگلیسی:

- Oxford: OUP -Lloyd W. Brown(2010): **Narrative Techniques in Jane Austen's Fiction.**
- [www. beytoote. com](http://www.beytoote.com)